

<https://doi.org/10.15407/dse2019.02.109>

УДК 316.776.4(477):33.025

JEL CLASSIFICATION: I 38, J 78, J 23

О.Ф. НОВІКОВА

д-р екон. наук, проф., заст. директора
Інститут економіки промисловості НАН України
03057, Україна, м. Київ, вул. Марії Капніст, 2
E-mail: novikovaof9@gmail.com
ORCID 0000-0002-8263-1054

Л.Л. ШАМІЛЕВА

канд. екон. наук, пров. наук. співроб., доцент
Інститут економіки промисловості НАН України
03057, Україна, м. Київ, вул. Марії Капніст, 2
E-mail: larisashamileva2017@gmail.com
ORCID 0000-0003-4738-0728

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ПРОЦЕСАХ ВИМУШЕНОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ: ОЦІНКА ТА ПРІОРИТЕТИ ДОСЯГНЕННЯ

Викладено результати наукових досліджень, спрямованих на розробку науково-методичного забезпечення кількісної оцінки рівнів прояву соціальної несправедливості по відношенню до внутрішньо переміщених осіб (ВПО) за окремими сферами. Мета дослідження – оцінка рівня прояву соціальної несправедливості щодо ВПО за основними сферами життєдіяльності за розробленою та апробованою авторською методикою. Систематизовано основні напрями прояву дискримінації з оцінкою рівнів за кожною складовою. Використано зрівняльний підхід із базової концепції соціальної справедливості, який визначає ступінь реалізації базових принципів соціальної справедливості в основних сферах життєзабезпечення ВПО та постійного населення. За розробленою та апробованою методикою оцінки рівня соціальної справедливості визначено, що захищеність матеріального добробуту ВПО на 29 % нижче, ніж постійного населення, а рівень бідності серед ВПО на 72 % вище, ніж постійного населення за критерієм депривації «змушені заощаджувати навіть на харчуванні». Рівень економічної захищеності на ринку праці на 30 % нижче, ніж серед постійного населення, а рівень доступності ринку соціальних послуг для ВПО – на 33 %. У ВПО на 22 % менше можливості одержати медичні послуги, майже на 50 % – придбати ліки, 22 % ВПО констатують, що їм бракує коштів для оплати оренди житла та житлово-комунальних послуг. За самооцінкою 57 % ВПО, рівень інтегрованості їх у територіальні громади нижчий, ніж у постійного населення. Недостатнє забезпечення соціальної справедливості відносно переселенців відмітили 96 % ВПО, що ж оцінку щодо ВПО дало 88 % постійного населення.

Ключові слова: соціальна справедливість, дискримінація, захищеність, соціальні ризики, інтегральний показник, внутрішньо переміщені особи, постійне населення.

О.Ф. Новикова

д-р экон. наук, проф., зам. директора
Институт экономики промышленности НАН Украины
03057, Украина, г. Киев, ул. Марии Капнист, 2
E-mail: novikovaof9@gmail.com
ORCID 0000-0002-8263-1054;

Л.Л. Шамилева

канд. экон. наук, вед. наук. сотр., доцент
Институт экономики промышленности НАН Украины
03057, Украина, г. Киев, ул. Марии Капнист, 2
E-mail: larisashamileva2017@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4738-0728

СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ В ПРОЦЕССАХ ВЫНУЖДЕННОГО ПЕРЕСЕЛЕНИЯ: ОЦЕНКА И ПРИОРИТЕТЫ ДОСТИЖЕНИЯ

Изложены результаты научного исследования по разработке научно-методического обеспечения количественной оценки степени проявления социальной несправедливости по отношению к внутренне перемещенным лицам (ВПЛ) в отдельных сферах. Цель статьи – оценка уровня проявления социальной несправедливости относительно ВПЛ по разработанной и апробированной авторской методике. Систематизированы основные направления проявления дискриминации с оценкой уровней по каждой составляющей. Использован сравнительный подход базовой концепции социальной справедливости, определяющий степень реализации базовых принципов социальной справедливости в основных сферах жизнеобеспечения ВПЛ и постоянного населения. По апробированной методике оценки уровня социальной справедливости определено, что защищенность материального благосостояния ВПЛ на 29 % ниже, чем постоянного населения, а уровень бедности среди ВПЛ на 72 % выше по критерию депривации «вынуждены экономить даже на питании». Уровень экономической защищенности на рынке труда на 30 % ниже, чем среди постоянного населения, а уровень доступности рынка социальных услуг для ВПЛ – на 33 %. У ВПЛ на 22 % меньше возможность получить медицинские услуги, почти на 50 % – приобрести лекарства, 22 % ВПЛ констатируют, что им не хватает средств для оплаты аренды жилья и жилищно-коммунальных услуг. Согласно самооценке 57 % ВПЛ, уровень их интегрированности в территориальные общины ниже, чем у постоянного населения. Недостаточное проявление социальной справедливости относительно переселенцев отметили 96 % ВПЛ и 88 % постоянного населения.

Ключевые слова: социальная справедливость, дискриминация, защищенность, социальные риски, интегральный показатель, внутренне перемещенные лица, постоянное население.

O.F. Novikova

Dr. Sc. (Economics), Prof., Deputy Director
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
03057, Ukraine, Kyiv, Marii Kapnist Str., 2
E-mail: novikovaof9@gmail.com
ORCID 0000-0002-8263-1054

L.L. Shamileva

Ph.D. (Economics), Leading Researcher
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
03057, Ukraine, Kyiv, Marii Kapnist Str., 2
E-mail: larisashamileva2017@gmail.com
ORCID 0000-0003-4738-0728

SOCIAL JUSTICE IN THE PROCESSES OF FORCED RESETTLEMENT: EVALUATION AND PRIORITIES OF ACHIEVEMENT

Innovative results of researches in the development of a methodical provision of quantitative assessment of the levels of social injustice in relation to IDPs in certain spheres are given. The purpose of the article is to assess the

level of manifestation of social injustice regarding internally displaced persons according to the developed and tested author's methodology. The main directions of discrimination are ranked systematically, with the assessment of levels for each component. A comparative approach is used from the basic concept of social justice, which defines the degree of implementation of the basic principles of social justice in the main spheres of life support of IDPs and permanent population. According to the tried and tested method of assessing the level of social justice, it was determined that the security of material welfare of the IDPs is 29 % lower than that of the permanent population, and the poverty rate among the IDPs is 72 % higher than the permanent population by the criterion of deprivation "Forced to save even for food". The level of economic security in the labor market is 30 % lower than in the permanent population, and the level of accessibility to the market of social services for IDPs is 33 % lower than for the permanent population. In the IDPs, 22 % less is the opportunity to receive medical services, almost 50% buy medicines, and 22 % of IDPs state that there is insufficient funds to pay for rental housing and housing and communal services. According to the self-rating of 57 % of the IDPs, the level of integration in the local communities is lower than that of the permanent population. Insufficient provision of social justice is cited by 96% of IDPs and by 88 % of the permanent population. In general, the value of the integral indicator shows that the level of achievement of social justice in certain areas of its manifestation among the IDPs is 30.5 % lower than among the resident population. Social justice in relation to the IDPs is determined by the excess of the level of poverty by 3.6 times than the permanent population. Every tenth migrant was forced to save even on food. Due to the lack of funds, IDPs are limited in the ability to get any profession, purchase medicines, pay rent and utility services. Among immigrants, there is a significantly higher level of unemployment, especially long-term, than among the resident population. Consequently, the existence of discrimination in relation to IDPs can be traced when the basic principles in social justice are violated, which are determined by the social justice index according to the EU methodology.

Keywords: social justice, discrimination, protection, social risks, integral indicator, internally displaced persons, permanent population.

Постановка проблеми та актуальність теми. Необхідність розробки методологічних засад вимірювання та науково-методичного забезпечення оцінки рівнів соціальної справедливості щодо внутрішньо переміщених осіб (ВПО) особливо актуальна нині у зв'язку з проявами дискримінації щодо них, а також через невизначеність пріоритетів державної політики з цих питань. Прагнення будь-якого суспільства до соціальної справедливості обумовлено потребами встановлення соціального порядку, подолання перешкод до гідного існування та встановлення певного балансу між ціннісними настановами людини та їх фактичною реалізацією. Шукати соціальну справедливість в умовах вимушеної міграції населення зі сходу України у зв'язку зі збройним конфліктом складно, але необхідно дати можливість переселеним громадянам України адресно відчувати опіку держави, підтримку суспільства та міжнародної спільноти. За п'ять років переселення ситуація з ВПО значно змінилася. Спочатку була складна адаптація до нових умов життя без житла, роботи, доходів і з очікуванням швидкого повернення додому, потім – поступова інтеграція у громади і небажання повертатися назад. У червні 2018 р. 38 % ВПО визначили, що не планують повертатися назад, а це на 10 % більше ніж у 2017 році [1, 2]. Зневіреність у настанні миру, невизначеність із поверненням майна, що залишилось на окупованій території, зивання до труднощів переселенського життя, а також поступове успішне розв'язання проблем інтеграції у місця переселення обумовлюють посилення мотивації неповернення до Донбасу після завершення конфлікту. Але попри ці зміни у настроях, ВПО залишаються у несприятливих життєвих обставинах, вони дискриміновані у власній державі і через соціальну несправедливість, негативні переживання та стреси руйнують своє життя і здоров'я. Суспільство звикло до проблем переселенців, вони втратили свою гостроту, але досі залишились невіршеними. Тому нині постає питання вимірювання та оцінювання цих проблем з метою створення засад їх розв'язання, зокрема для посилення відчуття соціальної справедливості у ВПО.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження соціальної справедливості, яке об'єднує різні сфери життєдіяльності людини, обумовлює необхідність визначення кількісних та якісних показників її вимірювання, розробки інтегрального показника рівня соціальної справедливості. На сьогодні існує декілька підходів до цього. Найбільш відомий – обрахування Індексу соціальної справедливості (ІСС), розробленого в Європейському Союзі, який щорічно обновлюють євроінституції [3].

ІСС складається з шести вимірів: профілактика бідності, доступ до освіти, включення ринку праці, соціальна згуртованість та недискримінація, здоров'я, справедливість поміж поколіннями. Ці показники визначають на основі 30 кількісних та восьми якісних показників, кожен із яких пов'язаний з одним із шести вимірів соціальної справедливості.

Як опосередкований вимір соціальної справедливості на рівні окремих держав В. Жовновата (V. Zhovnovata) рекомендує застосовувати індекси людського розвитку, які за змістом охоплюють основні характеристики людського потенціалу [4, с. 20–31].

Ці інтегральні показники переважно розраховують на рівні держав та використовують для характеристики рівня ефективності соціальної політики держав на основі зіставлення безпосередньо показників, їхніх складових та рангів за ними.

Серед вітчизняних наукових напрацювань сьогодні відсутні наукові дослідження кількісного вимірювання рівнів соціальної справедливості як за сферами прояву, так і з використанням підсумкового показника для оцінки реалізації базових принципів соціальної справедливості щодо певних верств населення. В Україні доцільно застосовувати такі складові ІСС – показник порушення бідності, якості політики в системі освіти, індекс доступності до ринку праці та підіндекс справедливості поміж поколіннями [4, с. 20–32].

Інший напрям визначення та вимірювання соціальної справедливості, пов'язаний з теорією виміру нерівностей, використовують Г.Ю. Міщук (G. Micshuk) і Н.Н. Смолянюк (N. Smolianiuk). Мова йде про оцінку надмірної нерівності доходів, оплати праці, розподілу ресурсів, доступності певних видів соціальних послуг тощо [5, с. 58–72].

В. Новіков (V. Novikov) і В. Семенов (V. Semenov) [6] систематизують методичні підходи до визначення рівня соціальної справедливості, обґрунтовують переваги їх використання залежно від мети та ієрархічного рівня (суспільство, регіон) оцінки рівнів соціальної справедливості.

Новизна роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці науково-методичного забезпечення оцінки рівня соціальної несправедливості щодо ВПО за сферами – захищеність матеріального добробуту, порушення принципів соціальної справедливості на ринку праці, доступність соціальних послуг та соціальне включення до громад. Уперше з урахуванням основних положень методики розрахунку ІСС запропоновано здійснити оцінку рівнів соціальної справедливості за сферами життєдіяльності до окремої групи громадян – ВПО.

Мета статті – оцінити рівень прояву соціальної несправедливості щодо внутрішньо переміщених осіб за основними сферами життєдіяльності за розробленою та апробованою авторською методикою.

Методи дослідження. У статті використано економіко-статистичний метод для порівняльної оцінки рівня соціальної справедливості за складовими, математико-статистичний – для визначення інтегрального показника рівня соціальної справедливості щодо ВПО з оцінкою впливу його складових на відносну зміну.

Виклад основного матеріалу. Соціальна несправедливість щодо ВПО визначена проявами дискримінації у зв'язку з їх новим статусом. Так, за результатами останніх трьох звітів Національної системи моніторингу, дискримінацію визначають близько 12–13 % переселенців [1, 7, 8]. Відчуття дискримінації або несправедливого ставлення пов'язано в першу чергу з припиненням соціальних виплат. Близько 18 % домогосподарств серед ВПО повідомили, що зазнали призупинення соціальних виплат із початку конфлікту, при цьому за останні півтора роки цей показник зріс у 2,5 рази. Основні сфери, за якими переселенці відчували дискримінацію, стосувалися житла (від 46 до 65 %), взаємодії з місцевим населенням (від 19 до 39 %) та зайнятості (від 19 до 31 %). Лише за рік, з червня 2017 р. до червня 2018 р. на 16 % зросла частка ВПО, які відчувають дискримінацію у взаємодіях з місцевим населенням, але намітилась і позитивна тенденція, пов'язана зі зниженням несправедливості стосовно ВПО на ринку праці [1, 2, 7–9, 11–12].

Рівень дискримінації ВПО за різними напрямками порушення принципів соціальної справедливості можна виявити шляхом зіставлення відповідних індикаторів виміру для постійного населення та ВПО.

Виходячи з трьох базових концепцій соціальної справедливості (зрівняльна, розподільна та ліберальна) вибір для порівняння реалізації базових принципів соціальної справедливості в основних сферах життєзабезпечення серед ВПО та постійного населення був на стороні зрівняльного підходу. Основні положення цього підходу мають певні переваги, бо пов'язані з близькістю понять справедливість і рівність, а його кількісний критерій відповідає змісту арифметичної рівності. Основні принципи соціальної справедливості, зокрема рівність усіх громадян перед законом, забезпечення гарантій життєдіяльності та високий рівень соціального захисту передбачають рівні можливості як для постійного населення, так і для ВПО. Рівні можливості визначають за такими ознаками: забезпечення роботою кожного працездатного; гідна заробітна плата; соціальне забезпечення осіб з інвалідністю та дітей-сиріт; вільний доступ громадян до освіти, охорони здоров'я, культури та спорту; соціальне включення.

Для цих контингентів населення за умов повного втілення принципів соціальної справедливості повинні бути забезпечені рівні можливості доступу до матеріальних благ, гідної зайнятості відповідно до їх рівня професійної підготовки та кваліфікації, забезпечення рівних умов та рівня життя, доступності до всіх соціальних послуг, рівних умов доступу до прогресивної соціальної мобільності в суспільстві, відсутності дискримінації за статусом ВПО тощо. Вимір ступеня реалізації принципів соціальної справедливості для ВПО базується на зіставленні умов життєзабезпечення за окремими сферами для переселенців та постійного населення, де склалися та проявлені умови, що визначають порушення цих принципів та дискримінації ВПО.

В узагальненому вигляді інтегральний індекс забезпечення соціальної справедливості ($K_{\text{заб. соц. сфр.}}$) розраховується як середня геометрична з коефіцієнтів зіставлення рівнів соціально-економічної захищеності за наведеними складовими для постійного населення та ВПО (1). Виходячи з наявності статистичної інформації, на основі якої можна оцінити складові та зіставити рівні забезпечення соціальної справедливості та соціально-економічної захищеності, як базу порівняння обрано показники постійного населення, а інтегральний показник зіставлення рівнів забезпечення соціальної справедливості визначено за таким співвідношенням:

$$K_{\text{заб. соц. сфр.}} = \sqrt[4]{K_{\text{мат. добр.}} \cdot K_{\text{зах. ринку праці}} \cdot K_{\text{дост. соц. посл.}} \cdot K_{\text{соц. вклоч.}}}, \quad (1),$$

де K_i – субіндекси співставлення рівнів захищеності, зокрема: $K_{\text{мат. добр.}}$ – захищеності матеріального добробуту; $K_{\text{зах. ринку праці}}$ – захищеності на ринку праці; $K_{\text{дост. соц. посл.}}$ – доступності соціальних послуг; $K_{\text{соц. вклуч.}}$ – соціального включення.

Кожний субіндекс (K_i) визначений за алгоритмом середньої геометричної з коефіцієнтів співвідношення відповідних індикаторів їх виміру (2):

$$K_i = \sqrt[m_i]{k_1 \cdot k_2 \dots k_{m_i}} = \sqrt[m_i]{\prod_{j=1}^{m_i} k_j}, \quad (2)$$

де: k_j – коефіцієнти зіставлення індикаторів j -го субіндексу; $j = \overline{1, mI}$; m_j – кількість індикаторів кожної i -ої складової; $i = \overline{1, 4}$; $k_j = X_{j\text{ВПО}} / X_{j\text{пост. нас.}}$; $X_{j\text{пост. нас.}}$; $X_{j\text{ВПО}}$ – значення j -го індикатора, відповідно, для постійного населення та ВПО¹.

За визначеними та наведеними в таблиці показниками розраховані всі обрані для розрахунків коефіцієнти співвідношення рівнів соціальної та економічної захищеності (k_j) для визначення рівнів соціальної справедливості всього населення та контингенту ВПО як за окремими субіндексами, так і в цілому за всіма її складовими.

Таблиця. Індикатори рівнів забезпечення соціальної справедливості постійного населення та ВПО за окремими її складовими

Індикатори	k_i	Напрями впливу	Рівень та значення		Коефіцієнт співвідношення $k_j = X_{j\text{ВПО}} / X_{j\text{пост. нас.}}$
			для постійного населення ($X_{i\text{пост. нас.}}$)	для ВПО за раундом 9 ($X_{i\text{ВПО}}$)	
<i>I. Захищеність матеріального добробуту ($K_{\text{мат. добр.}}$)</i>					
1. Середній рівень доходів на одну особу, грн.	k_1	стимулятор	3640	2239	0,6151
2. Питома вага заробітної плати як основного джерела доходу, %	k_2	стимулятор	52,4	63,0	1,202
3. Співвідношення середньомісячного доходу та фактичного прожиткового мінімуму (3327 грн)	k_3	стимулятор	1,094	0,673	0,615
4. Рівень бідності за критеріями депривації:					
4.1. Змушені заощаджувати навіть на харчуванні, %	k_4	дестимулятор	4,5	16,0	0,281
4.2. Коштів вистачає лише на харчування	k_5	дестимулятор	44,0	38,0	1,158
4.3 Коштів вистачає на харчування, необхідний одяг, взуття, нагальні потреби	k_6	стимулятор	45,7	40	0,875

¹ Для зіставлення рівнів соціально-економічної захищеності або дискримінації, які проявляються в структурі постійного населення та ВПО, тут враховано тільки індикатори, зіставні для обох контингентів.

Закінчення таблиці

Індикатори	k_i	Напрями впливу	Рівень та значення		Коефіцієнт співвідношення $k_i = X_{\text{ВПО}} / X_{\text{пост. нас.}}$
			для постійного населення ($X_{i \text{ пост. нас.}}$)	для ВПО за раундом 9 ($X_{i \text{ ВПО}}$)	
<i>II. Захищеність на ринку праці ($K_{\text{зах. ринку праці}}$)</i>					
5. Рівень зайнятості працездатного населення, %	k_7	стимулятор	64,5	48,0	0,744
6. Довготривале безробіття, %					
більше 12 місяців	k_8	дестимулятор	25,0	33,0	0,7576
від 7 до 12 місяців	k_9	дестимулятор	12,7	30,0	0,4233
7. Загальний рівень безробіття, %	k_{10}	дестимулятор	9,9	12,0	0,825
8. Статус зайнятості (оплачувана робота), %:	k_{11}	стимулятор	55,9	48,0	0,8586
<i>III. Доступність / недоступність соціальних послуг ($K_{\text{дост. соц. посл.}}$)</i>					
9. Недостатність коштів для:					
9.1. Отримання медичних послуг, %:	k_{12}	дестимулятор	29,7	38,0	0,7816
9.2. Придбання ліків	k_{13}	дестимулятор	25,7	48,0	0,5354
9.3. Оплати послуг лікаря, аналізів, медичних обстежень	k_{14}	дестимулятор	23,0	24,0	0,958
10. Недостатність коштів для отримання будь-якої професії, %	k_{15}	дестимулятор	8,3	20,0	0,415
11. Недостатність коштів для оплати орендних платежів, житлово-комунальних послуг, %	k_{16}	дестимулятор	28,3	50,0	0,566
12. Рівень недоступності працевлаштування, %	k_{17}	дестимулятор	44,03 *	47,0	0,9368
<i>IV. Соціальна справедливість та соціальне включення ($K_{\text{соц. вкл.}}$)</i>					
13. Рівень дискримінації, утиску прав і інтересів, %	k_{18}	дестимулятор	11,9	13,0	0,9154
14. Рівень довіри до місцевого населення, %	k_{19}	стимулятор	85,3	56,0	0,6565
15. Недостатнє забезпечення соціальної справедливості, %	k_{20}	дестимулятор	88,4	96,0	0,9208
16. Самооцінка рівня інтегрованості в територіальні громади, %	k_{21}	стимулятор	88,9	38,0	0,4274

*Визначено як добуток частки найманих працівників серед респондентів (80,2 %) та частки тих, які відповіли, що важко знайти будь-яку роботу у Вашому населеному пункті (54,9 %) [10].

Джерело: побудовано автором.

Субіндекс захищеності матеріального добробуту становить 71 %:

$$K_{\text{мат. добр.}} = \sqrt[5]{0,6151 \cdot 1,202 \cdot 0,615 \cdot 0,281 \cdot 1,158 \cdot 0,875} = \sqrt[5]{0,1295} = 0,71.$$

Захищеність матеріального добробуту ВПО на 29 % нижча від захищеності постійного населення. За внутрішніми складовими простежується, що такий стан пов'язаний передовсім з нижчим рівнем середньодушових доходів ВПО. Серед переселенців він майже на 39 % менший у порівнянні з постійним населенням, і, як наслідок, із нижчим його співвідношенням з фактичним прожитковим мінімумом. Серед ВПО рівень бідності за критерієм депривації «Змушені заощаджувати навіть на харчуванні» на 72 % вище, ніж серед постійного населення. Незважаючи на те, що серед переселенців на 10 % більше тих, для яких заробітна плата є основним джерелом доходу, все ж рівень захищеності їх матеріального добробуту на 29 % нижчий, ніж серед постійного населення.

Отже, визначений рівень соціальної справедливості в забезпеченні гідного рівня матеріального добробуту для ВПО з урахуванням додатково тих матеріальних втрат, які вони понесли унаслідок необхідного виїзду з місць постійного проживання (втрата майна, житла, роботи тощо), свідчать про суттєве порушення принципів соціальної справедливості за цією складовою, що однозначно пов'язано з дискримінацією за статусом зайнятості, оплатою праці тощо. Суттєві втрати ВПО пов'язані з нижчим рівнем їх захищеності на ринку праці, про що свідчить відповідний субіндекс захищеності на ринку праці (70 %):

$$K_{\text{зах. рин. праці}} = \sqrt[5]{0,744 \cdot 0,7576 \cdot 0,4233 \cdot 0,825 \cdot 0,8566} = \sqrt[5]{0,1686} = 0,70.$$

Рівень економічної захищеності на ринку праці на 30 % нижче, ніж серед постійного населення, при цьому за всіма індикаторами оцінки цього субіндексу склалися суттєво вищі значення показників (стимуляторів) для постійного населення, відповідно, менший рівень для ВПО. Так, серед переміщених осіб на 8 % більше осіб, які не могли працевлаштуватися понад 12 місяців, та у понад 2 рази більше тих, для яких безробіття тривало від 7 до 12 місяців. На 25,6 % серед ВПО нижчий рівень зайнятості працездатного населення, на 14,1 % нижча частка тих, які мають статус зайнятості «оплачувана робота».

Простежуються порушення принципів соціальної справедливості і за показниками виміру рівня доступності соціальних послуг. Субіндекс доступності соціальних послуг становить 67 %:

$$K_{\text{дост. соц. послуг}} = \sqrt[5]{0,7816 \cdot 0,5354 \cdot 0,958 \cdot 0,415 \cdot 0,566 \cdot 0,9368} = \sqrt[5]{0,082} = 0,67.$$

Рівень доступності ринку соціальних послуг серед ВПО на 33 % менший, ніж для постійного населення, що передовсім пов'язано з недостатністю коштів для отримання професії. Цей показник на 58,5 % менший для ВПО, ніж серед постійного населення. Порівняння показують, що у ВПО на 22 % нижче можливість одержати медичні послуги, майже на 50 % – придбати ліки. Майже на 22 % серед ВПО більша частка тих, які визначають, що в них недостатньо коштів для оплати орендних платежів та житлово-комунальних послуг.

За складовою «Соціальна справедливість та соціальне включення» субіндекс визначають за чотирма індикаторами, які за змістом зіставні для ВПО, і для постійного населення. Субіндекс соціального включення становить 70 %:

$$K_{\text{соц. сгр}} = \sqrt[4]{0,9154 \cdot 0,6565 \cdot 0,9208 \cdot 0,4274} = \sqrt[4]{0,2365} = 0,7.$$

Забезпечення рівня соціальної справедливості за цим субіндексом серед ВПО також на 30 % нижче, ніж для постійного населення, що обумовлено, зокрема, відмінністю самооцінки рівнів інтегрованості в життя територіальних громад, – майже на 57,3 % він нижчий серед ВПО, ніж серед постійного населення. Цей показник корелює з оцінкою рівня довіри до місцевого населення, який також на 34,3 % нижче серед ВПО. Необхідно звернути увагу, що майже всі переселенці (96 %) вказали на недостатнє забезпечення соціальної справедливості для ВПО, а серед постійного населення частка таких оцінок складає близько 88 %.

Значення інтегрального показника зіставлення рівнів забезпечення соціальної справедливості ВПО, розраховане за формулою (1), свідчить, що рівень забезпечення соціальної справедливості за названими сферами її прояву серед ВПО на 30,5 % нижче, ніж серед постійного населення, при цьому практично він однаковий за всіма сферами, за якими проаналізовано прояви соціальної справедливості. Інтегральний показник забезпечення соціальної справедливості становить 69,5 %:

$$I_{\text{заб. соц. сгр}} = \sqrt[4]{0,71 \cdot 0,7 \cdot 0,67 \cdot 0,7} = \sqrt[4]{0,233} = 0,695.$$

У результаті виконаних розрахунків визначено, що найбільше проявлена соціальна несправедливість по відношенню до ВПО за такими складовими:

- рівень матеріального забезпечення, за яким рівень бідності серед ВПО за критерієм депривації в 3,6 разів вищий, ніж серед постійного населення. Майже кожний десятий переселенець визнав, що змушений був заощаджувати навіть на харчуванні;
- у зв'язку з недостатністю коштів переселенці обмежені в можливості отримати будь-яку професію, придбати ліки, оплатити орендні платежі та житлово-комунальні послуги;
- серед ВПО значно вищий рівень безробіття, особливо довготривалого;
- простежується значний рівень соціального виключення з життя територіальних громад, лише кожна третя із ВПО вважає, що достатньо інтегрована, тоді як серед постійного населення цей показник становить 90 %.

Висновки. Результати виконаного дослідження свідчать про досить суттєве порушення базових принципів соціальної справедливості по відношенню до ВПО у порівнянні з постійним населенням, а також посилюються прояви несправедливості та дискримінації стосовно вимушених переселенців, які помітні переважно у таких сферах.

1. Основна сфера прояву соціальної несправедливості для ВПО пов'язана зі зменшенням рівня матеріальної захищеності протягом останніх півтора року та суттєво нижчим його рівнем в порівнянні з постійним населенням – на 38,5 % середній рівень доходу на одну особу менший для контингенту ВПО, рівень бідності серед ВПО за критерієм депривацій більше на 13,5 в. п.

2. Втрата доходу, роботи, бізнесу, прояви дискримінації під час прийому на роботу, зайнятість на робочих місцях, які не відповідають рівню кваліфікації та професійної підготовки, зростання рівнів незайнятості серед працездатного контингенту ВПО, довготривале безробіття, яке суттєво вище, ніж серед контингенту постійного населення – на 17,3 в. п.

3. Відчуття дискримінації у ВПО виникає, коли необґрунтовано призупиняються соціальні виплати переселенцям, а відновлення їх пов'язано із принизливими процедурами перевірок, наданням доказів правомірності відновлення виплат тощо. У зв'язку з цим серед ВПО формується відчуття соціально-психологічного травмування, соціального відторгнення, неповноцінності як громадянина України, рівноправного з постійним населенням.

4. Прояви соціальної несправедливості щодо ВПО визначаються переходом із категорії заможних у категорію «нових бідних» або навіть злидених, втратою відповідного статусу зайнятості, соціального статусу в місцях теперішнього проживання, втратою виборчих прав як громадян України тощо. Всі прояви соціальної несправедливості відносно ВПО супроводжуються проявами дискримінації у сфері доступності соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, адміністративні послуги тощо), забезпечення житлом та на ринку праці. Частка осіб серед ВПО на 22,3 в. п. більша, ніж серед постійного населення за цим напрямом прояву дискримінації.

5. У більшості випадків серед постійного населення ВПО розглядається як обтяження, з появою якого в територіальній громаді поселення погіршуються можливості доступу до основних соціальних послуг, на них необґрунтовано переносять провину за події на Сході України. Як наслідок, погіршуються умови інтеграції переміщених осіб у територіальні громади, що в свою чергу супроводжується посиленням проявів соціальної несправедливості.

Нереалізованість принципів соціальної справедливості по відношенню до ВПО обумовлена безвідповідальністю держави у виконанні конституційних зобов'язань. Проявами цього є: невбудованість законодавства про ВПО в законодавчу систему України; відсутність компенсацій за майнові втрати; нерозв'язаність житлових проблем ВПО; невиконання чинного законодавства про ВПО; обмеження політичних та виборчих прав ВПО як громадян України; слабка підтримка розвитку підприємництва та соціальних підприємств ВПО; порушення трудових прав переміщених осіб, зокрема поширення тіньової зайнятості серед переселенців, дискримінація за статусом ВПО тощо.

Мінімізація проявів дискримінації до ВПО з подальшим досягненням соціальної справедливості буде сприяти зростанню довіри суспільства до влади, забезпечить розвиток суспільних відносин на засадах партнерства, обумовить виконання Керівних принципів з питань переміщення осіб у середині держави, які міжнародна спільнота застосовує для захисту прав ВПО та підвищення відповідальності держави у цій сфері, а також забезпечить гарантування прав і свобод громадян у процесах вимушеного переселення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звіти з Національної системи Моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами Раунд 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_8_december_2017_ukr_press.pdf (дата звернення: 04.03.2019).
2. Звіти з Національної системи Моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами Раунд 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_10_ukr_press.pdf (дата звернення: 04.03.2019).
3. Social-Justice in the EU-Index Report 2017.Social Inclusion Monitor Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bertelsmann-siftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/Geraul-Publikationen/Studie_NW_Social_Justice_Index_2016.pdf (дата звернення: 20.02.2019).
4. Жовновата В.О. Особливості застосування індексу соціальної справедливості в українських реаліях // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки. – 2016. – Т. 21, Вип. 3 (26). – С. 20–31.

5. Міщук Г.Ю., Смолюк Н.Н. Вимірювання соціальної справедливості у контексті оцінки ефективності відносин розподілу у суспільстві // Демографія та соціальна економіка. – 2018. – № 1 (32). – С. 58–72. – <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.058>
6. Новиков В., Семенов В. Социальная справедливость: сущность, оценка, реализация. Теоретико-экономическое исследование. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://idss.org.ua/monografii/novikov_semenov.pdf (дата звернення: 05.02.2019).
7. Звіти з Національної системи Моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами Раунд 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_7_september_2017_ukr_0.pdf (дата звернення: 04.03.2019).
8. Звіти з Національної системи Моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами Раунд 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_9_ukr_press.pdf (дата звернення: 04.03.2019).
9. Національна підсистема моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Кумулятивний звіт за березень 2016 – червень 2017 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_cumulative_report_rounds_1_to_6_ukr.pdf (дата звернення: 11.02.2019).
10. Інтеграція ВПО у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення / О.Ф. Новикова, В.П. Антонюк, Ю.С. Залознова та ін.; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Київ, 2018. – 244 с.
11. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін / Інститут соціології НАН України. – Київ, 2016. – Вип. 3/17. – С. 503–504.
12. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху / О.Ф. Новикова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2016. – 448 с.

REFERENCES

1. *Zvity z Natsional'noyi systemy Monitorynhu sytuatsiyi z vnutrishn'o peremishchenymy osobamy. Raund 8 [Reports from the National Monitoring System for Internally Displaced Persons. Round 8].* (2017). Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_8_december_2017_ukr_press.pdf [in Ukrainian]
2. *Zvity z Natsional'noyi systemy Monitorynhu sytuatsiyi z vnutrishn'o peremishchenymy osobamy. Raund 10 [Reports from the National Monitoring System for Internally Displaced Persons. Round 10].* (2018). Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_10_ukr_press.pdf [in Ukrainian].
3. Social-Justice in the EU-Index Report 2017 (2017). Social Inclusion Monitor Europe. Retrieved from www.bertelsmann-siftung.de/fileadmin/files/BSSt/Publikationen/GeraulPublskationen/Studie_NW_Social_Justice_Index_2016.pdf
4. Zhovnovata, V.O. (2016). Osoblyvosti zastosuvannya indeksu sotsialnoi spravedyvosti v ukrainskykh realiakh [Features of the application of the index of social justice in Ukrainian realities]. *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova. Sotsiolohiia i politychni nauky - Visnyk ONU named after I. I. Mechnikov. Sociology and political science, Vol. 21, 3 (26)*, 20-31 [in Ukrainian].
5. Micshuk, G.Yu., & Smolianiuk, N.N. (2018). Vymiryuvannya sotsial'noyi spravedyvosti u konteksti otsinky efektyvnosti vidnosyn rozpodilu u suspil'stvi [Measuring social justice in the context of assessing the effectiveness of distributional relations in society]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika [Demography and Social Economy], 1(32)*, 58-72 [in Ukrainian] - <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.058>.
6. Novikov, V., & Semenov, V. (2014). *Social justice: the essence, evaluation, implementation. Theoretical and Economic Research [Sotsial'naya spravedyvost': sushchnost', otsenka, realizatsiya. Teoretiko-ekonomicheskoye issledovaniye]*. Retrieved from https://idss.org.ua/monografii/novikov_semenov.pdf [in Russian].
7. *Zvity z Natsional'noyi systemy Monitorynhu sytuatsiyi z vnutrishn'o peremishchenymy osobamy. Raund 7 [Reports from the National Monitoring System for Internally Displaced Persons. Round 7].* (2017). Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_7_september_2017_ukr_0.pdf [in Ukrainian]

8. Zvity z Natsional'noyi systemy Monitorynhu sytuatsiyi z vnutrishn'o peremishchenymy osobamy. Raund 9 [Reports from the National Monitoring System for Internally Displaced Persons. Round 9]. (2018). Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_9_ukr_press.pdf [in Ukrainian]
9. Natsionalna pidsystema monitorynhu sytuatsii z vnutrishno peremishchenymy osobamy. Kumulyatyvnyi zvit za berezen 2016 – cherven 2017. [National monitoring subsystem for internally displaced persons. Cumulative report for March 2016 – June 2017] (2017). Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_cumulative_report_rounds_1_to_6_ukr.pdf [in Ukrainian].
10. Novikova, O.F., Antonyuk, V.P. & Zaloznova, Yu.S et al. (2018). *Intehratsiia vutrishno peremishchenykh osob u terytorialni hromady: diahnostyka stanu ta mekhanizmy zabezpechennia* [Integration of internally displaced persons into territorial communities: diagnostics of the state and mechanisms of provision]. Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
11. *Ukrainske suspilstvo: Monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social change] (Issue 3/17). (2016). Institute of Sociology of NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
12. Novikova, O.F., Amosha, O.I., & Antonyuk, V.P. et al. (2016). *Vnutrishno peremishcheni osoby: vid podolannya pereshkod do stratehii uspikhu* [Internally displaced persons: from overcoming obstacles to the strategy of success]. Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.04.2019.